

IRODALOM

AZ EURÓPÁN BELÜLI VÁNDORLÁS DEMOGRÁFIAI ASPEKTUSAI – A EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION TEMATIKUS SZÁMÁRÓL ÉS MÉG EGY IDEVÁGÓ TANULMÁNYRÓL

European Journal of Population, 31(2), May 2015:

CASTRO-MARTÍN, TERESA – CORTINA, CLARA: Demographic issues of intra-European migration: destinations, family and settlement, 109–125.

PALMER, JOHN R. B. – PYTLIKOVÁ, MARIOLA: Labor market laws and intra-European migration: the role of the state in shaping destination choices, 127–153.

KLEINEPIER, TOM – DE VALK, HELGA A. G. – VAN GAALEN, RUBEN: Life Paths of migrants: a sequence analysis of polish migrants' family life trajectories, 155–179.

SCHROEDTER, JULIA H. – DE WINTER, TOM – KOELET, SUZANA: Beyond l'Auberge Espagnole: the effect of individual mobility on the formation of intra-European couples, 181–206.

SABATER, ALBERT: Between flows and places: using geodemographics to explore EU migration across neighbourhoods in Britain, 207–230.

LÜBKE, CHRISTIANE: How migration affects the timing of childbearing: the transition to a first birth among Polish women in Britain. *European Journal of Population*, 31(1), February 2015, 1–20.

A *European Journal of Population* 2015-ben megjelent – a 31. évfolyamának – második, tematikus folyóiratszámát az Európán belül zajló nemzetközi vándorlás demográfiai vonatkozásaival foglalkozó tanulmányokat gyűjtötte csokorba. Írásunkban az itt közölt tanulmányokat ismertetjük, valamint egy tartalmában hozzájuk szorosan kapcsolódó írást, amely a folyóirat ezt megelőző számában látott napvilágot.

A tematikus szám bevezető írásában Teresa Castro-Martín és Clara Cortina adnak tömör áttekintést egyrészt az Európán belüli vándorlásról, másrészt a migráció és a demográfia összefüggéseiről; majd kitérnek a kutatásokat erősen korlátozó adatproblémákra. Háttérként röviden felvázolják az Európán belüli migráció (a hivatalos fogalomhasználat szerint: mobilitás) történetét a második világháborútól napjainkig, és bemutatják a migránsok alapvető társadalmi-demográfiai profilját is – ez nem is kerülhet ki a demográfiai összefüggések vizsgálata előtt. A közelmúlt migrációtörténetében az Unió 2004-es bővítése hozott egyértelmű fordulópontot, szabaddá téve az utat egy sor új tagállam állampolgárai előtt – méghozzá olyan államok polgárai előtt, amelyekből a jövedelemkülönbségek logikájának megfelelően a kitaruló lehetőségek kivándorlók sokaságát indították útnak Európa gazdagabb országai felé. Kilenc évvel később, 2013-ban az Európán belüli vándorlás fele részben a 2004 óta csatlakozott tagállamok valamelyikéből indult ki – legnagyobb számban Romániából és Lengyelországból. A migrációba bekapcsolódó csoportokról (erős általánosításokkal) elmondható, hogy míg

Nyugat-Európából többségében karrierlehetőségeket kereső, jól képzett fiatalok indulnak útnak, addig a Kelet-Európából indulók többségében középszintű végzettséggel rendelkeznek, és gyakran végzettségi szintjük alatti foglalkozásokban helyezkednek el a célországokban. Makroszinten, míg a befogadó országok társadalmának előnyére válhat a fiatal, munka- (és gyermek)vállalási korú csoportok letelepedése, addig az amúgy is jellemzően alacsony születésszámmal és gyorsuló elöregedéssel küzdő kibocsátó dél- és kelet-európai államoknak negatív demográfiai hatásokkal kell szembenéznük – az elvándorlók számától és demográfiai profiljától függő mértékben.

Mikroszinten a (nemzetközi) vándorlás és a demográfiai események összefüggéseinek vizsgálatára a szakirodalomban az életút-megközelítés bizonyult ez idáig a leginkább gyümölcsözőnek. Ahogy azonban a szerzők is leszögezik, az ilyen típusú vizsgálatok zöme az Európán kívülről érkező vándorlásról szolgál tanulságokkal. A migránsok két demográfiai jellegű életút-eseménye kapott bennük kiemelt figyelmet: a bevándorlók gyermekvállalási hajlandósága, valamint párkapcsolataik alakulása. A gyermekvállalási hajlandóság a bevándorlók körében az integráció folyamán többnyire lassú konvergenciát mutat a befogadó társadalom szokásai felé. Azonban – amint a szerzők is felvetik – az új európai vándorlás a korábban vizsgáltaktól eltérő mintázatú alkalmazkodási folyamatok működését jelentheti azáltal, hogy a dél- és kelet-európai államokból származó bevándorlók tipikusan alacsony termékenységi szokásokat vihetnek magukkal az övéknél magasabb termékenységi mutatókkal rendelkező országokba. Utóbbi kérdés vonatkozásában a cikk két olyan tanulmányt idéz, amelyek nagy-britanniai lengyel bevándorlók példáján keresztül teszik meg az első lépéseket ennek a folyamatnak a feltárására.¹ A párkapcsolatok és a migráció témakörén belül a bevándorlók és a honos lakosság párkapcsolati mintáinak hasonlósága és különbségei, illetve az (etnikailag) heterogén párkapcsolatok kialakulása és ezek stabilitása foglalkoztatja a kutatókat. Az Európán belüli vándorlásra vonatkozó eredmények azt mutatják, hogy (a várakozásokkal ellentétben) a vegyes házasságok száma az elmúlt 20 évben lényegében állandó szinten maradt Európában; egyedül a spanyol férfiak körében volt megfigyelhető, hogy növekvő számban házasodtak kelet-európai nőkkel.

A bevezetőt követő empirikus tanulmányok a felvázolt szerteágazó problémakör egy-egy kicsiny (és a kibocsátó országok demográfiai folyamatai szempontjából sajnos nem feltétlenül a legizgalmasabb) szeletét tárgyalják. Schroedter és társszerzői a különböző (régi) tagállamok állampolgárainak egymás közötti házasodását tanulmányozzák, Palmer és Pyliková a munkapiaci szabályozások bevándorlókra gyakorolt hatásaival foglalkoznak, Sabater a Nagy-Britanniába érkező bevándorlók lakóhelyének térbeli elhelyezkedését figyeli meg, míg Kleineper és társai a Hollandiában élő lengyel bevándorlók életútját vizsgálják. Hogy a bevezetőben felvetett, magyarországi perspektívából a legizgalmasabb kérdés megválaszolásához is közelebb kerüljünk, vagyis hogy a kibocsátó országok az elvándorlás milyen demográfiai következményeivel számolhatnak, befejezésül Christine Lübke a nagy-britanniai lengyel bevándorlók gyermekvállalásának időzítéséről – a *European Journal of Population* előző számában – megjelent írását ismertetjük.

A tematikus számban közölt négy tanulmány közül három az Európai Unió keleti nyitásával felerősödő kelet-nyugati, illetve dél-északi irányú áramlások egy-egy aspektusát tárgyalja, és csupán Schroedter és társai cikke foglalkozik egy a nyitástól függet-

¹ Közülük Lübke (2015) tanulmányát recenzióinkban bemutatjuk.

lenül is jelenlévő folyamattal, az európai vegyes párkapcsolatok kialakulásával. Belga, holland és svájci mintán azt vizsgálják, milyen tényezők valószínűsíthetik, hogy valaki tőle eltérő országban született élet- vagy házastársat választ (majd) magának. Az ún. intra-európai kapcsolatban élő párok kialakulása érvelésük szerint az európai társadalmi integrációs folyamatok egyik lényegi eleme, hiszen tagjai a legszorosabb társadalmi kapcsolatok szintjén teremtik meg a nemzetközi összekapcsolódást. Fő eredményeik szerint a gyermekkori szocializáció elemei közül a többnyelvű környezetben nevelkedés igen, a külföldi utazások azonban nem hatnak a későbbi párkapcsolat jellegére. Ugyanakkor a fiatal felnőttkorban, rövidebb és hosszabb utazások (mobilitás és migráció) során szerzett tapasztalatok egyaránt növelik a más országból származó személlyel kialakított párkapcsolat valószínűségét. A Szerzők következtetése szerint ez az eredmény egyaránt utal a megnövekvő találkozási lehetőségekre, valamint a mobilitási tőke – vagyis a nagyobb kulturális nyitottság és ismeretek – kapcsolatformáló hatására.

Palmer és Pytliková kifejezetten az EU-csatlakozás következtében elinduló áramlatokra koncentrálnak, amikor a munkapiaci szabályozások bevándorlásra gyakorolt hatását vizsgálja 2004 és 2010 között. Elemzésük végzése során azt a helyzetet használták ki, hogy a 2004-es EU-nyitáskor a szabaddá váló bevándorlási és letelepedési lehetőségekhez a munkavállalás tagállamonként különböző és időben változó mértékű korlátozása társult. Hipotézisük szerint az egyes országokba áramló bevándorlás szintjét nem csupán az ott érvényes munkapiaci korlátozások szigorúsága befolyásolja (negatívan), hanem hat rá az alternatív célországokban érvényes munkapiaci szabályozások erőssége is – méghozzá pozitív irányba. Végezetül azt is feltételezik, hogy az egyes (potenciális) bevándorló csoportokat a törvények eltérő mértékben befolyásolják: a szigorú szabályok kevésbé tartják vissza azokat, akiknek egyrészt számottevő velük azonos nemzeti-szerű kapcsolathálójuk van a kiszemelt célországban; másrészt akik (nyelvi és/vagy iskolázottsági korlátok miatt) kevésbé vannak tisztában az idegen helyen fennálló szabályozással; harmadrészt pedig akik számára elfogadhatók a szabályozatlan, informális munkapiac kínálta munkalehetőségek. A szerzők makroadatokon vizsgálják a kelet-közép-európai államokból a korábbi EU-tagállamokba irányuló vándorlás mértékét – tehát elsősorban a munkapiaci mutatóval mért, a munkapiaci korlátozások szigorúságából fakadó hatásokra kíváncsiak –, azonos szinten tartva a befogadó ország olyan sajátosságait, mint a GDP-je, a munkanélküliség szintje, valamint a jóléti kiadások mértéke. A (potenciális) bevándorlók tulajdonságait olyan makromutatókkal közelítik, mint például a felsőoktatásban részt vevők aránya a kibocsátó országban, illetve egy nyelvi közelség mutatóval. Kontrollálnak végül a kibocsátó és célország között fennálló földrajzi és történelmi kapcsolat egyes jellemzőire is. A kutatás eredményei szerint a munkapiaci szabályozásnak egyértelmű, várt irányú hatása van a bevándorlás szintjére, és bebizonyosodott az is, hogy egy-egy állam bevándorlás-szabályozó politikája nem önmagában, hanem az alternatív célországok szabályozásával kölcsönhatásban hat. Vagyis a politikai döntéshozóknak a bevándorlás-politika formálásakor számolniuk kell az alternatív célországok politikájának módosító hatásaival. Hogy a különböző bevándorló csoportokra milyen módon hat egy adott ország munkapiaci szabályozása, az az elemzésekből nem derül ki egyértelműen. Ugyan az azonos nemzetiségű bevándorló network (a várakozásoknak megfelelően) csökkenti a szabályozások szerepét, a nyelvi közelség hatása ellentmondásosan alakult a különféle modellekben. Mindenesetre az írás szisztematikus leírását adja azoknak a tényezőknek, amelyek révén az Unió kibőví-

tését követő években eltérő mértékű és dinamikájú áramlások indultak meg a munkapiacukat különböző időpontokban liberalizáló fő európai célszországok felé.

A munkapiacát az új tagországok előtt már 2004-ben megnyitó Nagy-Britannia új bevándorlóinak térbeli elrendeződését vizsgálja cikkében Albert Sabater. 2011-es népszámlálási adatokat felhasználva azt vizsgálja, milyen geodemográfiai jellemzőkkel leírható lakóhelyeken települtek meg egyes bevándorló csoportok, méghozzá a három legnagyobb dél-európai (olasz, spanyol és portugál), valamint a legnagyobb létszámú kelet-európai (lengyel) közösség. A népszámlálásban elérhető legkisebb földrajzi egységek – az összesen 227 759 úgynevezett Output Area – geodemográfiai profilját felhasználva írják le ezen fő migráns csoportok térbeli elhelyezkedésének sajátosságait. A kirajzolódó kép a honos állampolgároktól szisztematikusan eltérő, ám egymással sem teljesen egyező eloszlást mutat az egyes térségek társadalmi és gazdasági jellemzői alapján, klaszteranalízis segítségével kialakított részletes lakóhely-tipológia mentén. A várakozásoknak megfelelően a bevándorlók túlnyomórészt városi lakókörnyezetben élnek – bár a szerző felhívja a figyelmet, hogy falusi jelenlétük sem elhanyagolható, tekintetbe véve, hogy az alacsony lakosságszámú területeken is jól észrevehető kisebbséget képeznek. A helyi lakosságinnál viszont nagyobb arányban vannak jelen az az etnikumközponitú lakóhelyeken, melyek többsége London sűrűn lakott részein található, és magas munkanélküliséggel jellemezhető. Ilyen környezetben él a portugálok 29, a spanyolok 24 és az olaszok 21 százaléka – miközben a lengyelek csupán 15 százaléka. Utóbbiak relatív többsége (35%) multikulturális nagyvárosi környezetben lakik (szemben a másik 3 csoport 16–26 és a britek 12 százalékaival). Ezek a körzetek jellemzően a belvárosokban és a városi zöldövezetek között elhelyezkedő területeken összpontosulnak, bérelt lakásokkal, lakosaik között pedig nagyszámú gyermekes családdal, átlagos iskolai végzettséggel, viszont átlag fölötti munkanélküliséggel. A dél-európai bevándorló csoportok a lengyeleknél egyenletesebben oszlanak meg a különféle lakóhelytípusok között, egyik esetében sem találunk ilyen fokú koncentrációt. Ráadásul mivel a lengyelek találhatók legnagyobb arányban (8%) a túlszűfolt, alacsony iskolázottságúakat és időseket tömörítő városi lakóhelyeken is – ahogy arra Sabater is figyelmeztet –, ebben a bevándorló körben fokozott a társadalmi és gazdasági kirekesztődés veszélye.

Tom Kleinepier, Helga A. G. de Valk és Ruben van Gaalen holland regiszteradatok felhasználásával vizsgálja a lengyelek körében jelentős másik célszországba, Hollandiába vándoroltak életpályáját. Meglehetősen nagy migráns csoportról van szó: Lengyelország EU-csatlakozását követően a lengyelek váltak a második legnagyobb bevándorló csoporttá Hollandiában. 2014-ben a lengyel származásúak (első és második generációs bevándorlók) száma elérte a 123 ezret. Az időközben Hollandiában megfordulók száma ugyanakkor ennél jelentősen magasabb volt: a statisztikák szerint olyannyira magas a visszatérések aránya, hogy a hollandiai lengyel bevándorlók 60%-a az érkezését követő 7 éven belül elhagyja az országot. A szerzők 2004 (Lengyelország EU-csatlakozása) és 2007 (a munkavállalás engedélyhez kötöttségének megszűnése) között ide érkező lengyel bevándorlók családi állapot- és migrációs státuszváltozásait követték 5 éven keresztül, és az ezekben megjelenő mintázatokat tipizálták szekvencia-analízis segítségével. A kirajzolódó hat különböző életút típus közül a leggyakoribbnak az első eltöltött év utáni hazatérést mutató pálya bizonyul. Főként egyedül élő, gyermektelen férfiak és nők életútja ez. Az öt éven belüli hazatérés motívuma a többi életút típusban is megjelenik, ám előfordulásuk ritkább, bekövetkezésük pedig kevésbé korai. Legkevésbé azokban az életpályákban szerepelt az 5 éven belüli visszatérés, amelyekben a Hollandiában töltött

évek alatt gyermek született. Az egyes életútípusokba tartozás valószínűségét vizsgáló modellek a nők esetében még egyértelműbbé teszik a hazatérés demográfiai meghatározottságát. Kisebb valószínűséggel követnek öt éven belüli hazatéréshez vezető pályát azok a nők, akik holland partnerrel élnek együtt. A kivándorlás időpontjában viszonylag idősebb (26–35 éves) nők szintén kisebb valószínűséggel térnek haza a náluk fiatalabb korban indulóknál. A munkapiaci helyzet hatása ugyanakkor a férfiak számára bizonyult meghatározóbbnak: az ő esetükben a munkanélkülivé válás hazatérésre gyakorolt hatása erősebb, mint a nők körében. Összességében a férfiakra jellemzőbb volt a szingliként való hazatérés, míg a nők körében a holland párral való együttéléshez és maradáshoz vezető út volt gyakoribb. A következtetések egy másik csoportja a migránsok és a Lengyelországban maradók demográfiaiban eltérő életút-mintázataira vonatkozik. A Lengyelországban élők hasonló korosztályi csoportjához viszonyítva ugyanis a kutatás nagyobb arányban talált házasság nélkül együtt élő párokat a Hollandiába költözött lengyelek között. Arra azonban nem adnak választ az adatok, hogy a kivándoroltak hazai mintáktól eltérő viselkedése a holland társadalomhoz történő asszimilációnak lehet-e a következménye, netán a migráció rövid távú megszakítási (disruption) hatásából következik, vagy pedig szelekciós hatásból származik.

Christiane Lübke szintén nem ad egyértelmű választ a migráns népesség szelektivitásának demográfiai következményeivel kapcsolatos kérdésekre, ám így is fontos eredményeket mutat be a folyóirat korábbi számában megjelent írásában. A tanulmány az első gyermek vállalásának időzítését elemzi Lengyelországban maradó és onnan Nagy-Britanniába vándorló nők életútjának összehasonlításán keresztül. Eltérően a migráció és gyermekvállalás irodalmának főáramától, amely a célország társadalmának gyermekvállalási mintáihoz viszonyítja a bevándorló csoport termékenységét, itt az a kérdés, hogy a migráció eseménye hogyan hat a gyermekvállalásra. A szakirodalom a migrációt sokáig egy az életpályát megtörő, a gyermekvállalás elodázását (vagy akár a gyermekvállalásról lemondást) okozó eseményként mutatta be, és a megszakítás (disruption) elméletével írta le a migráció és a gyermekvállalás közötti összefüggéseket. Ezzel szemben jelent meg a kettő között összetett kölcsönhatásokat tételező kölcsönös összefüggések (interrelation) elmélete, amely többféle, többirányú lehetséges hatást tételez fel a két életesemény között. Eszerint elképzelhető a migrációt megelőzően a gyermekvállalás halasztása, majd (ennek megfelelően) közvetlenül a kivándorlás után megnövekedhet a gyermekvállalás valószínűsége a korábbi lemaradások behozása érdekében. Egy másik lehetséges folyamat – ami szintén növelheti a gyermekvállalások számát az új migránsok körében –, amikor az érintettek úgy érzékelik, a gyermekvállalásra egy másik ország megfelelőbb körülményeket nyújtana, vagyis éppen a gyermekvállalási szándék az oka a kivándorlásnak. Két adatbázist összekapcsolva, eseménytörténeti elemzéssel dolgozva Lübke azt találja, hogy a végül migránssá váló nők az otthon maradóknál tovább maradnak gyermektelenek, kivéve a 30 év fölött kivándorlókat, akik között már nem alacsonyabb a gyermektelenek aránya a hasonló korú otthon maradóknál. A Nagy-Britanniába költözés után viszont minden korcsoportban jelentősen lecsökkent a gyermektelenek aránya – ellentétben a megszakítási hipotézis jóslatával. A többváltozós elemzés megerősítette, hogy a kivándorlás előtti időszakban a nők kevesebb gyermeket vállalnak, mint azonos korú, de végül otthon maradó társaik, majd pedig számottevő növekmény jelentkezik a gyermekvállalási mutatóikban már a kivándorlást követő első évben, amely aztán fenn is marad több éven keresztül. Lübke következtetése szerint ez nem vág egybe a kölcsönös összefüggések hipotézisével (sem), mivel az a

felgyorsulás lecsengését jósolja a kivándorlást követő néhány éven belül. Megjelenik végül a modellben a kivándorlás előtti év negatív hatása a gyermekvállalás valószínűségére. Az érvelés szerint ez az eredmény a migráció előtti halasztás, majd a migráció utáni felzárkózás logikájába illeszkedik. Nem világos ugyanakkor, hogy – ellenőrizendő a leíró statisztikákban látható mintázatokat – a szerző miért nem kontrollált a migrációt egynél több évvel megelőző időszakok hatásaira. Korlátai ellenére (melyek között Lübke kiemeli a migráns populáció szelektivitásának ellenőrizetlenségét, amelyet az itt rendelkezésre állónál nagyobb számú kontroll-változóval lehetne korrigálni, valamint azt a problémát, hogy a rövid idő után, akár éppen gyermekvállalási szándék miatt hazatérő nőket a minta nem tartalmazza) a tanulmány jelentős lépést tesz a migráció és a demográfiai események egyik legfontosabb metszéspontjának megismerése felé. Teszi ezt ráadásul úgy, hogy az európai migráció legújabb hullámának, a kelet-nyugati irányú Unión belüli mozgás következményeit vizsgálja.

Nem tekinthetjük véletlenszerűnek, hogy a European Population által összeállított, az Unió keleti nyitásának migrációs következményeivel foglalkozó cikkválogatásában kizárólag lengyel vonatkozású elemzések szerepelnek. A régió kibocsájtó országai közül egyértelműen Lengyelországból állnak rendelkezésre legnagyobb számban szisztematikus vizsgálatok a kivándorlás okairól és következményeiről. Ennek okai között szerepel, hogy Lengyelországból viszonylag hamar indult meg a kivándorlás, és mértéke – arányai (ill. az ország méretei) miatt – korán figyelmet keltett. A kivándorlás méretei teszik lehetővé ugyanakkor azt is, hogy az egyes befogadó országokban viszonylag könnyen hozzáférhető módon, kellő mennyiségű adat álljon rendelkezésre az elemzésekhez. Ilyen forrás például a főbb célszágokban rendelkezésre álló Munkaerő-felvétel (Labour Force Survey), amely széles körű adatokat nyújt a bevándorlók munkapiaci helyzetéről és alapvető társadalmi-demográfiai jellemzőikről, illetve amelyet Lübke tanulmánya is felhasznált. Bár a magyarországi kivándorlás arányaiban (egyelőre legalábbis) nem éri el a lengyel kivándorlás szintjét, növekvő nagyságrendje egyértelműen indokoltá teszi a folyamat alapos, szisztematikus vizsgálatát. Ez már csak azért sem kerülhető el, mert a jelenlegi tudásunk alapján is nyilvánvaló, hogy a lengyel tapasztalatok nem vonatkoztathatók közvetlenül a magyarországi kivándorlási folyamatokra. Ahogy ez világossá válik például Moreh Christiannak a jelen folyóiratszámában közölt tanulmányából is. A magyarországi kivándorlás-kutatások lehetséges irányaira vonatkozóan azonban a bemutatott (és itt be nem mutatott) lengyel vizsgálatok mindenképpen jó útmutatóul szolgálnak, még ha az említett nagyságrendi problémák miatt az adatok hozzáférése a magyar esetben nagyobb szakmai kihívásokat is jelent a kutató számára.